

УДК 631.115.11:338.431.2

К. В. Кравець*Луганський національний аграрний університет, Україна***СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТИХ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ**

Визначено сутність та функції домогосподарств, а також з'ясовано їхні особливості та значення в сучасних умовах господарювання в Україні.

Ключові слова: домогосподарство, господарства населення, особисті селянські господарства, сільське господарство.

Определены сущность и функции домохозяйств, раскрыты их особенности и значение в современных условиях хозяйствования в Украине.

Ключевые слова: домохозяйство, хозяйства населения, личные сельские хозяйства, сельское хозяйство.

The article is devoted to the identification of the essence and the functions of households. The characteristic features of households and their significance in the contemporary conditions of economic management in Ukraine are determined.

Keywords: household, economy of households, private farming households, agriculture.

Трансформація економіки і розвиток в Україні ринкових відносин потребують переходу до розгляду домогосподарств як суб'єктів національної економіки. Домогосподарства відіграють в економіці країни важливу стратегічну роль, оскільки, з одного боку, вони є постачальниками економічних ресурсів, а з іншого, задовольняючи свої потреби, виступають як основні споживачі товарів і послуг.

В умовах ринкової економіки сформувалися нові вимоги до економічної та соціальної поведінки домогосподарств. Вони є первинними елементами ринкової системи та значно впливають на її становлення та розвиток. Проте їхню роль і значення в економіці регіонів і житті населення вивчено та усвідомлено ще нечітко, що пояснює необхідність додаткового поглибленого дослідження. Особливо це стосується особистих сільських домогосподарств [1, с. 4].

Економічні аспекти розвитку особистих сільських домогосподарств, а також їхні функційні особливості досліджено в працях таких вітчизняних учених, як В. І. Богачов, П. І. Гайдуцький, В. С. Дієсперов, П. М. Макаренко, М. Й. Малік, Л. І. Михайлова, В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, В. Г. Ткаченко, О. М. Шпичак та ін.

Проте мало вивченими і недостатньо опрацьованими залишаються числені теоретичні та методичні аспекти ролі та значення особистих сільських домогосподарств у забезпеченні продовольчої безпеки України та її регіонів. Необхідно поглиблено досліджувати соціально-економічне значення розвитку особистих сільських домогосподарств.

Розвиток будь-якої системи визначають за ефективністю функціонування всіх її складових, тому забезпечення розвитку економіки країни є можливим лише за умови приділення однаково значної уваги всім її суб'єктам. Суб'єктами ринкового господарства виступають домашні господарства, підприємства (фірми), банки, держава. Між названими суб'єктами відбувається колообіг ресурсів і продуктів, доходів і витрат. Домогосподарство в цьому вирі займає особливе місце, адже виступає одночасно і постачальником ресурсів, і їхнім споживачем. Варто зазначити, що досліджуючи домашні господарства як економічні суб'єкти, використовують два різних рівні аналізу.

Рівень макроекономічного аналізу – це вивчення домогосподарств як певної агрегованої сукупності, поведінка якої істотно впливає на національну економіку.

Сферу макроекономічного аналізу домогосподарств визначають взаємовідношення домогосподарств з іншими агрегованими суб'єктами – фірмами і державою, а також такі синтетичні величини, як доходи домашніх господарств, споживчі витрати, заощадження населення, сукупний обсяг сімейного виробництва.

Мікроекономічний підхід до вивчення домогосподарств передбачає розгляд їх як специфічної господарської одиниці, що здійснює певні трудові, економічні та соціальні функції для досягнення особливих, властивих тільки їй цілей. На рівні макроекономічного аналізу використовують такі поняття, як обмеженість, споживання, дохід, мотив, потреби, витрати тощо.

Роль і місце домогосподарств в економічній системі, цільові установки, мотиви та можливі соціально-економічні наслідки діяльності домогосподарств можуть до кінця бути зрозумілими й поясненими лише на підставі результатів обох рівнів аналізу.

Метою статті є розгляд сутності, ролі та місця домогосподарств у системі господарювання. Мета визначила низку завдань, які полягають в аналізі особливостей, властивих тільки домогосподарствам, що збільшує їхнє значення в сучасних умовах господарювання в Україні.

У країнах із розвинутою ринковою економікою домашні господарства розглядають в основному як споживчі господарські одиниці. Зарубіжна економічна наука чітко відмежовує домашнє господарство від сімейного виробництва. Домашні господарства розглядають як один з основних і масових суб'єктів економіки поряд з такими суб'єктами, як фірми і держава, і до них зараховують усі сім'ї, що формують у національній економіці, з одного боку, пропозицію ресурсів, а з іншого, – попит на споживчі товари і послуги.

У зарубіжній економічній літературі і статистиці використовують і поняття «сімейне виробництво», під яким розуміють підприємства, засновані на сімейній власності та на праці членів однієї родини. Зокрема, до них відносять сімейні ферми. Такі підприємства є постачальниками товарів та послуг на ринок продуктів і беруть участь у макроекономічному обігові як фірми, а не домашні господарства.

Поняття «домашнє господарство» у вітчизняній економічній літературі часто має ширшу інтерпретацію, ніж у закордонній. Під домашнім розуміють господарство, що веде невелика група людей, які проживають в одному помешканні й об'єднують частину або весь свій дохід і майно та спільно споживають певні види продуктів і послуг. Домашнє господарство охоплює всі види виробничо-трудої та економічної діяльності, які мають як натуральний, так і товарний характер, але не можуть бути ні юридично, ні економічно відокремлені від нього.

Результати діяльності домашніх господарств у межах сімейного виробництва можуть бути хоча б приблизно враховані і в тій чи тій формі зафіксовані офіційною статистикою. Винятком є виконані роботи з обслуговування сім'ї, які не мають вартісної оцінки. Однак, знаючи витрати часу сім'ї на ці роботи та погодинну оплату аналогічних видів праці в усупільненому секторі, можна обчислити і вартість самопослуг у домашніх господарствах. Отже, можна визначити і питому вагу продукції та послуг, вироблених домогосподарствами у ВВП країни [2].

Визнаючи домогосподарство історично першою економічною одиницею, яка мінімально зазнала змін протягом століть, О. М. Гладун обґрунтовує необхідність його дослідження та значення в економіці країни так: «домогосподарство здійснює економічну діяльність, є виробником і споживачем товарів і послуг, здійснює нагромадження, виконує певні соціальні функції». Розвиток ринкових відносин не тільки забезпечив передумови для входження домогосподарства в національну економіку як рівноправного суб'єкта, а й відкрив нові форми його фінансової поведінки [3, с. 179].

Дослідження сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах свідчить про переваги приватної власності. Щоб досягти кращих показників господарювання на землі, необхідно виходити з обсягів виробництва та реалізації продукції заготівельним підприємствам, споживчої кооперації і на ринку [2].

За останні роки в Україні сталася ціла низка корінних змін: здійснено роздержавлення сільськогосподарських угідь, на базі реформованих сільськогосподарських підприємств створено нові види організаційно-правових структур, завершується процес приватизації державних підприємств та організацій, відбулися значні зрушення в реформуванні аграрного виробництва. Здійснено перерозподіл земель між формами господарювання – сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення (табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток форм господарювання в сільському господарстві України

Форма господарювання	Площа с.-г. угідь		Виробництво валової продукції					
			млн грн	%	у т. ч. рослинництва		у т. ч. тваринництва	
	млн га	%			млн грн	%	млн грн	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1990 рік								
Усі господарські формування	41,5	100	145,9	100	66,6	45,6	79,3	54,4
у т. ч. с.-г. підприємства	38,9	93,7	101,3	69,4	49,9	49,3	51,4	50,7
фермерські господарства	–	–	–	–	–	–	–	–
господарства населення	2,6	6,3	44,6	30,6	16,7	37,4	27,9	62,6
2000 рік								
Усі господарські формування	40,4	100	71	100	35,4	49,9	35,6	50,1
у т. ч. с.-г. підприємства	33,2	82,2	27,2	38,3	16,5	60,7	10,7	39,3
фермерські господарства	1,1	2,7	0,7	1	0,6	85,7	0,1	14,3
господарства населення	6,1	15,1	43,1	60,7	18,3	42,5	24,8	57,5
2009 рік								
Усі господарські формування	36,7	100	104	100	65	62,5	39	37,5
у т. ч. с.-г. підприємства	17,1	46,6	42	40,4	26,9	64,0	15,1	36,0
фермерські господарства	4	10,9	5,9	5,7	5,3	89,8	0,6	10,2
господарства населення	15,6	42,5	56,1	53,9	32,8	58,5	23,3	41,5
2010 рік								
Усі господарські формування	36,6	100	102,1	100	61,5	60,2	40,6	39,8
у т. ч. с.-г. підприємства	17	46,5	40,7	39,9	24,1	59,2	16,6	40,8
фермерські господарства	4	10,9	5,1	5	4,4	86,3	0,7	13,7
господарства населення	15,6	42,6	56,3	55,1	33	58,6	23,3	41,4

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2011 рік								
Усі господарські формування	36,6	100	101	100	58,6	58,0	42,4	42,0
у т. ч. с.-г. підприємства	18,5	50,5	39,9	40,2	25,3	63,4	14,6	36,6
фермерські господарства	4,2	11,5	5	5,1	4,6	92,0	0,4	8,0
господарства населення	13,9	38,0	56,1	56,7	28,7	51,2	27,4	48,8

Джерело: авторська розробка на підставі даних Держкомстату України.

Результати досліджень свідчать про те, що площі, зайняті під сільськогосподарські угіддя в господарствах населення, зросли з 2,6 млн га у 1990 р. до 15,6 млн га в 2010 р. Фермерам сьогодні виділено 4,2 млн га сільгоспугідь. А землі сільськогосподарських підприємств зменшилися з 38,9 млн га до 18,5 млн га. Зміни, що відбулися в землекористуванні, зумовили й зміни у виробництві валової продукції.

Так, у 1990 р. всіма господарськими формуваннями було вироблено валової продукції на 145,9 млн грн, у тому числі сільськогосподарськими підприємствами на 101,3 млн грн, а господарствами населення – на 44,6 млн грн. У 2011 р. валової продукції було вироблено лише на 101 млн грн усіма господарськими формуваннями, зокрема сільськогосподарськими підприємствами на 39,9 млн грн, господарствами населення на 56,1 млн грн, а фермерськими господарствами – на 5 млн грн.

Аналіз прибутковості особистих сільських домогосподарств дозволяє зробити висновок про те, що уявлення про них як про джерело нетрудових доходів є помилкою. Прибутковість сільських домогосподарств формується за рахунок фізичної праці і, найголовніше, є частиною додаткової праці сільського жителя. Але часто через помилковість уявлення у суспільстві про прибутковість домогосподарств сільські жителі або відмовляються від них, або скорочують їхні розміри.

Особистим сільським домогосподарствам надано право розширювати свої земельні наділи за рахунок земельних паїв, виділених у натурі, оренди землі та інших джерел. Фізичні особи, які ведуть особисті сільські домогосподарства, у багатьох випадках мають «міні-ферми» без створення статусу юридичної особи та обробляють земельні ділянки, які не перебувають в єдиному масиві (табл. 2) [4, с. 19].

Таблиця 2

Динаміка чисельності і розмірів особистих сільських домогосподарств в Україні

Найменування показника	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Загальна кількість господарств, тис. од.	4817,8	4749,1	4666,0	4612,1	4540,4
із них:					
– утримують худобу та птицю	3699,7	3536,1	3401,4	3346,5	3267,2
– мають власну сільськогосподарську техніку	189,5	199,6	211,4	222,1	234,1
Площа земельних ділянок, тис. га	6691,7	6613,0	6585,2	6560,5	6655,4
із них:					
– для ведення особистого (в основному натурального) господарства, %	45,0	44,8	44,3	43,9	43,2
– для ведення товарного виробництва, %	41,0	40,9	41,4	41,8	42,7
Земельна ділянка на одне господарство, га	1,39	1,39	1,41	1,42	1,47
у т. ч.					
– для ведення особистого (в основному натурального) господарства	0,62	0,62	0,63	0,62	0,63
– для ведення товарного виробництва	0,57	0,57	0,58	0,59	0,63

Джерело: [4, с. 19].

Основне економічне значення особистих сільських домогосподарств у перехідний період до ринкової економіки полягало в їхній стабілізуючій ролі щодо забезпечення продуктами харчування не тільки сільського населення, а й міських

жителів. Особисті сільські домогосподарства в певні періоди розвитку нашої країни доповнювали громадський сектор, а в кризовий – стали основним джерелом продовольчого забезпечення населення. Основна частина виробничого, технічного, соціального потенціалу виробництва продукції сільського господарства припадає на громадський сектор. Однак потрібно зазначити, що поряд із позитивними тенденціями відсутність дієвої державної підтримки особистим сільським домогосподарствам відштовхує селян від вирощування у своїх господарствах. Спостерігається складна демографічна ситуація на селі, оскільки в сільських населених пунктах проживають переважно люди пенсійного та передпенсійного віку [5, с. 114].

Для сільських домогосподарств із низьким рівнем доходів особисте сільське домогосподарство є постачальником продуктів харчування, а для домогосподарств із високим рівнем доходів – ще й джерелом надходження грошових коштів до сімейного бюджету. У кризовий період особисте сільське домогосподарство є фактором, що домінує в утворенні сімейного бюджету для сільських домогосподарств, і виступає головним чином як постачальник продуктів харчування [6–8].

Висновки.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що особисті сільські домогосподарства в перехідній економіці, з одного боку, займають вагоме місце в забезпеченні населення продуктами харчування, з іншого, – стали основним джерелом доходу для сільських жителів. У той же час розвиток особистих сільських домогосподарств органічно пов'язаний з сільськогосподарськими підприємствами. Незважаючи на те, що селянам надано право вибору форм господарювання на основі приватної власності на землю, у тому числі й виходу з колективного господарства зі своїм земельним паєм, більшість із них залишається в складі сільськогосподарських підприємств. Таким чином, господарства населення стали в сучасній Україні і чинником виживання, і джерелом підвищення доходів, і гальмом розвитку. Остання думка досить розповсюджена, оскільки включення адаптивних механізмів і прагнення до стійкості не сприяє розвитку. Але відмінності між окремими сім'ями, селами, районами дуже великі. Кожна місцевість унікальна, і господарства населення служать одним з найбільш яскравих виразників її потенціалу.

Бібліографічні посилання

1. **Ямалов И. М.** Методические аспекты управления развитием сельских домашних хозяйств региона : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05. / Я. И. Маратович. – Оренбург, 2011. – 24 с.
2. О соотношении понятий «домашнее хозяйство» и «индивидуально-семейное производство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.referat.abc-english-grammar.com/ref.php?id=169549>
3. **Гладун О. М.** Домогосподарства: функції та проблеми дослідження / О. М. Гладун // Демографія та соціальна економіка: Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 177–185.
4. **Макаренко Ю. П.** Розвиток малих господарств у аграрній сфері економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. экон. наук : спец. 08.00.04 / Ю. П. Макаренко. – Луганськ, 2013. – 36 с.
5. **Балаш Л. Я.** Напрями розвитку особистих селянських господарств у пореформений період / Л. Я. Балаш, О. В. Лисюк, М. І. Андрушко // Збірник наукових праць Львівського національного аграрного університету. – 2011. – № 12. – С. 111–114.
6. **Сапога Т. В.** Домогосподарство – важлива складова функціонування економіки / Т. В. Сапога // Сталый розвиток економіки. – 2010. – № 7. – С. 49–52.
7. **Свиноус І. В.** Вплив доходів від ведення особистого селянського господарства на формування сімейного бюджету в умовах економічної кризи / І. В. Свиноус // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 2. – Т. 1. – С. 83–85.
8. **Ткаченко В. Г.** Основы экономической теории: политэкономия, макроэкономика, микроэкономика : учеб. / [В. Г. Ткаченко та ін.]. – К. : Аристей, 2009. – 468 с.

Надійшла до редколегії 11.02.2014